

ЛУДОСТТА НА ГЪЛИВЪР (ОТНОШЕНИЕТО АВТОР—ГЕРОЙ)

МАРИН ТАЧКОВ

Суифт издава „Пътешествията на Гъливър“ под формата на „пътеписи“, представени от измисленото лице Лемюъл Гъливър на също така измисления издател Ричард Симпсън. Суифт не прибегва до услугите на Гъливър по същата причина, поради която Дефо използва Р. Крузо — просто като художествен похват, за внушаване на достоверност. Отношението Дефо — Р. Крузо е чисто формално, външно, между тях не съществува дълбока духовна близост. Ролята на Гъливър е много по-функционална. Причината за неговото използване е не толкова формална, колкото съдържателна. От формално гледище фактът, че Гъливър — „първоначално корабен лекар, а по-късно капитан на различни кораби“ — описва своите „пътешествия по различни страни на света“, влиза в системата на пародирането на пътешественическите „дневници“. Когато критикува авторите на пътеписи, а самият претендира за достоверност, в гласа на Гъливър е скрита ирония. Суифтовият герой присъствава не за да защити художествено правдивостта на своите приключения и случки, а като проводник на идейни внушения.

Гъливър описва не само своите „пътешествия по различни страни на света“, но и самите страни — тяхното разположение, обществено устройство, бит, обичаи и т. н. Това се постига пародиране и на утопията. Тук Гъливър влиза в ролята на просветител-утопист, пародийно подражава на Рафаел от „Утопия“ на Мор и на Ген от „Градът на слънцето“ на Кампанела.

На трето място, Гъливър философства. Въз основа на своя богат житейски опит по време на пътешествията героят на Суифт се сблъсква със сложните философски въпроси за относителността, за безсмъртието, за човешката природа.

На четвърто място, Гъливър се проявява като политически зрял и дълбоко честен гражданин, като страстен изобличител на европейската политическа действителност.

И така, Гъливър търпи най-малко четири превъплъщения съответно в четирите пласта на творбата (на пътешествията, на утопите, философския и сатиричния). Най-очевидна е разликата между облика на Гъливър в първия пласт и облика му в останалите три пласта — между обикновения, прагматичния и предприемчив пътешественик и ревностния служител на правдата, проникновения съдник на европейската действителност. Образът на Гъливър не е достатъчно пълнокръвен, не е единен. Така е поради пародийните превъплъщения на Гъливър. Той е герой-дух при властното съучастие на Суифт.

Когато Гъливър „говори“ с езика на пътешественическите „дневници“ или с езика на утопите, това не е негов глас, а глас на пародията (преправен глас на Суифт). В случая героят се обезличава, служи като марионетка за автора.

Не е така, когато Гъливър гневно или иронично разобличава политическата и нравствената порочност на европейските монарси, министри, адвокати и други високо-

поставени лица! Тогава гласовете на Суифт и Гъливър се сливат. Суифт издига своя герой до себе си и двамата виждат действителното положение на обществения връх. Суифт привнася свои нюанси към сатирата чрез иронията и алегорията, но това не променя по същество отношението автор — герой в сатиричния пласт. Единствено в границите на сатирата съществува пълно съгласуване между автор и герой. Това е така поради еднозначността, прекия начин на изказ и липсата на игрова пародийна позиция. Сатирата заема изключително важно място, нейната линия, нейната насоченост са стабилни, относително непроменливи. Тя сплита в здрав възел Суифт и Гъливър.

Философските идеи присъствуват тайно, дискретно в съдържателния свят на „Пътешествията на Гъливър“. Те не са пряко, ясно и еднозначно изразени. Изключение прави проблемът за безсмъртието. Гъливър не е така вещ във философията, както в политиката. Той няма изградени философски схващания, а застава на определени идейни позиции под непосредственото влияние на опита си по време на пътешествията. Той трябва да види лилипутите и великаните, за да формира у себе си идеята за относителността. Тази идея обаче, поднесена на житейско-битийно равнище, придобива пародийна окраска — тук се намесва скрито Суифтовата гледна точка. Гъливър трябва да чуе разказа на лъгнагците за живота на безсмъртниците, за да се разочарова от мечтата за безсмъртие. В случая Суифт не се дистанцира от героя си.

Във втора част на творбата Гъливър прочита трактат на някакъв автор от Бробдингаг, в който трактат се изтъкват слабостите на човешката природа. Гъливър не се съгласява с подобна позиция (вж. Дж. Суифт! — „Пътешествията на Гъливър“, 1977, с. 145). Това място заема няколко реда, изглежда невзрачно, начинът на изказ е пряк, тонът е сериозен. Тук можем да открием Суифтовия глас, който прозвучава съвсем за кратко, поради това, че му е несвойствено да се издига високо, да се налага ясно и категорично.

В четвърта част обаче Гъливър пространно и недвусмислено декларира отращението си от човешката природа. Как става така? Под влияние на хоннъмите, които сравняват Гъливър с яхусите, под влияние на хоннъма, който твърди, че дори яхусите превъзхождат в някои отношения (по природна целесъобразност) човека. Гъливър възприема гледната точка на хоннъмите. Но щом като е толкова несамостоятелен, защо не възприема подобната гледна точка на автора на трактата във втора част? Може би, защото тогава с него е Суифт, тогава с него е добрият дух. А когато е изоставен от духа — така е в четвърта част — Гъливър попада в плен на чужди сили, попада под диктата на външните обстоятелства.

Най-общо погледнато, в първа и в трета част Суифт е с героя си, а във втора и в четвърта част го изоставя. Как може да се обоснове и мотивира това? В страната на лилипутите (първа част) Гъливър има обективно основание да гледа отвисоко, с превъзходство и със самочувствие на духовно благороден, учен и честен европейски гражданин. За Гъливър това, което е лилипутско, не е наше, човешко. Гъливър не носи отговорност за него, следователно може да го гледа отстраня, да го оценява, да го критикува. Но се оказва, че лилипутската действителност е алегорично подобие на европейската — това е Суифтовия нюанс, Суифтовата корекция, привнесена към погледа на Гъливър. Подобно е и в страните, отразени в трета част.

Когато обаче Гъливър се намира в Бробдингаг (втора част), гледната точка се преобръща — героя на Суифт гледа от долу на горе, налага се да носи отговорност за европейските безобразия пред просветения крал на Бробдингаг, да нарича чифликцията, у когото живее, „господар“, да търпи унижения. Суифт оставя героя си да приключенствува, да изпада в комични положения, да заприлича на шут. Смешното и жалко състояние на Гъливър се компенсира донякъде от саморонията, от факта, че Гъливър сам разказва за себе си. Дистанцията автор — герой е налице, но в смекчен вариант.

Четвърта част съответствува на втора и е подготвена от нея, но тя съдържа и качествена промяна. Гъливър отново е снизен, чувствава се дребен, малощенен — нарича хойнъма свой „господар“ и се отнася към хойнъмите с подобаващо смирение. Но тук за разлика от втора част той е поставен между чука и наковалнята — между хойнъмите и яхусите. Докато първите са „съвършенство на природата“, яхусите изглеждат като жив пример на „деградиралата“ човешка природа. Така че Гъливър не само трябва да отговаря за порочната европейска действителност, но и трябва да се черви от срам, да се ужасява от приликата си с яхусите. Но какво са яхусите всъщност? Не са ли пародиращо съответствие на идеята за „деградиралата“ човешка природа — идея, споделяна от автора на трактата във втора част и от някои „европейски моралисти“? И ако във втора част Суифт само отбелязва мимоходом, че не е съгласен с тази идея, в четвърта част той осъществява идеята в сферите на житейско-битното, онаглеждава я, за да постигне пародирането ѝ, за да я покаже в крайна, абсурдни и деформирани измерения. Но при извършването на тази операция се налага отново героят да бъде пожертвуван, да бъде спуснат на земята и изправен срещу конкретното пародийно лице на философската идея, да се бори с него отчаяно. Но ако се извисим до гледната точка на Суифт, ще видим, че Гъливър размахва ръце във въздуха — защото той се бори, той негодува срещу нещо илюзорно, срещу нещо, което не представлява никаква опасност, понеже е вече обезсилено от Суифт.

Така при използването на пародията Суифт се дистанцира от Гъливър. Погледът на автора обхваща цялото, авторът осъществява взаимодействието между частите и негова е последната дума. И все едно, че „пътните бележки“ на Гъливър представляват документален факт, но по-късно са „преправени“, „коригирани“ от писателя Суифт — в служба на пародията са оставени „автентични“ откъси на пътешественика, просветителя-утопист и философа-моралист Гъливър, но тези откъси са организирани и допълнени така, че да личи техният преносен, пародичен характер.

С крайното си отрицание на човешката природа Гъливър се оказва пародийно копие на автора на трактата от Бробдингнаг и на европейските моралисти с подобна позиция. Но преди това хойнъмът — господар на Гъливър, е такова копие, когато изтъква слабостите на човешката природа съгласно своите хойнъмски критерии за природна целесъобразност. Гъливър просто заема хойнъмската гледна точка. И както хойнъмите почти не правят разлика между Гъливър и яхусите и във връзка с това го принуждават да напусне Хойнъмландия, така Гъливър не намира разлика между хората (в това число — своите близки) и яхусите, отвращава се от тях.

Това е и последното превъплъщение на Гъливър, изразяващо се в крайна мизантропия и в лудост. Суифтовият герой не е мизантроп поначало, а става такъв, когато вижда яхусите, и най-вече, когато хойнъмите го убеждават в приликата му с яхусите. А лудостта на Гъливър се крие не толкова и не просто в мизантропията му, колкото в причините, довели до нея — причини със закодиран дълбок философски смисъл.

Гъливър пътешествува с жадно отворени към света очи. Тласкан от своя духовен водач Суифт, той попада в шест фантастично-утопични страни, среща се с какви ли не чудновати същества. И светът постепенно ограбва, поглъща неговото „аз“, субективното отстъпва под диктата на обективното, разтваря се в него отвъд мярата и каквото остава от субекта, придобива деформиран, ненормален отпечатък. Равновесието „аз“ — светът е нарушено. Гъливър се люшка като махало между ниското и високото, между действителността и идеала, изгубвайки твърдата почва на своето „аз“.

Няма нужда Гъливър да напуска Европа, защото, пътешествувайки, той търси и намира в чуждите страни европейското, човешкото, разбирано като същина и дух, а не като външност, като форма. От първа към четвърта част съществува привидно отдалечаване от европейското, но само привидно. И лилипутите, и великаните, както и яхусите, и хойнъмите са крайности, деформирани гротескови съответствия на човешкото. А човешкото в действителност е по средата. От първа към четвърта част

деформираността на фантастичните разумни същества се увеличава и достига до своята кулминация. В Хоннъмландия се получава преобрънатата, обратна на действителната, ситуация — разумните същества са коне, а неразумните са отвратителни човекоподобни маймуни. Тази крайна ситуация бележи и качествена промяна у Суифтовия герой. Съвсем естествено е той да установи контакт, да се стреми, да се привърже към разумните и добродетелни хоннъми, които са подобие на духовно-човешкото. Но Гъливър изтъква като по-важна и значима приликата си с яхусите — подобие на първично-човешкото (душевно-човешкото не е разкрито нито у хоннъмите, нито у яхусите; това още веднъж показва, че те са крайности). Така Гъливър отново (този път — фатално) се плъзва по повърхността, давайки предимство и попадайки под властта на външното, на видимото, на „опитното“ познание, което пародийно е доведено до абсурд. И въпреки декларираната във втора част философия на относителността Гъливър заема абсолютната и догматична позиция на хоннъмите. Разностранният лик на Гъливър — на неспокойния пътешественик, който на моменти имаше вид на човек с широк духовен кръгозор, който се извисяваше гордо и иронично над порочната светска власт и над учената глупост, — този разностранен лик накрая застава в една вкаменяла гримаса на човекопразец.

Трагедията на Гъливър се състои в прекомерната откритост на неговия дух, изложен свободно на въздействията на света. Това е трагедия на познанието, излязло извън себе си, прекрачило отвъд мярата, отвъд съмнението — в пространството на слепотата. Не могат да продължат до безкрайност откритостта на Гъливърския дух, неговите превъплъщения, пародийните вмъквания под чужда кожа. Последното вмъкване — под кожата на хоннъмите — е вече конкретно, осъзнато и декларирано от Суифтовия герой. То е кулминационно и парадоксално, смешно и трагично.

Да излезеш извън себе си, да напуснеш своето „аз“ и да се слееш с чуждо „аз“ или изобщо с нещо друго — това е благородно и възвишено, в това е коренът на обективното познание, на мъдростта, а също на нравствеността и хуманизма. Но тази операция е твърде рискована, почти невъзможна и граничеща с безумието. За да бъде познанието обективно, то трябва да обхваща не само намиращото се извън теб, другото, но и твоя субект. Иначе „аз“-ът се разрушава, не се постига и обективното познание. Всъщност може би е по-вирно да се каже, че човек не излиза от себе си, а неговото „аз“ е толкова широко и богато, че съдържа потенциално другото, чуждото, че е способно да го побере, обхване. Така субективното се издига до обективното. Но това не може да стане напълно, а доколкото може, приемането на външното, на чуждото трябва да е идеално, абстрактно — в духа и в душата. Представте си, че аз приемам в душата и в духа си магарето, съчувствавам му, когато тегли, разбирам, че и то си има свои усещания и вълнения под слънцето, но освен това се поставям на мястото му не само въображаемо, а и действително. Него пък поставям на своето място. И впрягам се аз в каруцата, а магарето седи на седалката и размахва камшика. Няма ли тогава наистина да ви заприличам на магаре?

Природата и духът са създали всяко нещо да бъде сега такова, каквото е. И всяко нещо да пази, да съхранява своята самоценност и да е самодоволно. Човек е склонен да надценява себе си и да подценява другите, а това ще рече да не познава себе си и света (или само света). Можете ли да убедите например някой грешен бюрократ, че той е именно такъв, че неговата дейност е трап на пътя, че бюрократите са станали напаст божия и че трябва скромно да се отдръпнат, посивят, смалят, да се измъкнат от мишите си дупки на чист въздух? Ако от неудобство премълчите това (защото само ще си развалите отношенията с особата), бюрократът, жрецът на командно-административното светилище, ще демонстрира пред вас своите вещи познания в областта, своите заслуги, ще ви каже например как по три пъти на ден си отдъхва след като проведе три важни телефонни разговора, които изискват умение, красноречие, майсторство, талант и прочее. Като разсъждавам от гледна точка на духа и познанието, а не на човешката нравственост, аз знам или предполагам, че злодеят, глупец

пакът, крадецът и други са обективно необходими и имат „право на съществуване“, но те едва ли подозират това, защото нито осъзнават истински себе си, нито познават донякъде това, което им дава „право на съществуване“ — духовно-природният порядък, механизъм на движение на света. От същата гледна точка Гъливър превъзхожда хойнъмите, защото той познава света, а в този свят е включено — макар непълноценно, неравностойно, а накрая деформирано — и неговото „аз“. Докато хойнъмите познават себе си и свеждат света до себе си. В своята ограниченост те не могат да допуснат, че в нашия свят конете служат на човека. За хората те съдят по яхусите. А Гъливър е изгарян от духовен копнеж по другото, по чуждото, по света. Но в това той достига до крайност, до лудост — напълно жертвува своето „аз“, приема хойнъмското, отрича се от човешкото.

„Аз“-ът на Гъливър се разрушава и поради това, че той не възприема само идеално, в духа и в душата си, хойнъмите, т. е. техните добродетели, а се стреми да се отъждестви с тях конкретно, физически — подражава им, като се връща в родината си купува два жребца („след тях най-любимото ми същество е конярят; защото ми се поправя настроението от миризмата, която той придобива в обора. Конете ми ме разбират доста добре; аз разговарям с тях поне четири часа всеки ден“ — с. 283). А от друга страна, Гъливър изпитва отвращение, дори физически, не само изобищо към човешкото (абстрактно), а и към своите близки (конкретно) — „И когато си помислих, че чрез сношение с една от яхуския вид съм създам още яхуси, бях обхванат от най-голям срам, смут и ужас. Още щом влязох въкъщи, жена ми ме прегърна и целуна; и понеже от толкова години бях отвикнал от всякакъв допир с това омразно животно, аз припаднах и останах в безсъзнание в продължение на почти цял час... през първата година не можех да търпя присъствието на жена си и децата си, самата им миризма ми беше непоносима.“ (с. 283). Гъливър гледа на хората така, както хойнъмите — на яхусите. От двата цитата е видно и пародията на идеята за абсолютната порочност на човешката природа чрез въвличането ѝ в сферите на животейско-битийното, където тази идея се оцветява хумористично.

И така — поладайки под диктата на чуждата, надчовешка и нечовешка гледна точка — Гъливър полудява. А каква е гледната точка на Суифт? Тя стои над тази на неговия герой, обхваща я и в същото време съдържа нейното отрицание; съдържа и нещо друго, непряко изразено, загадъчно като живота. И ето, авторът прави „опит“ със своя герой — „изпраща“ го да пътешествува в чужди страни. Това е пътуване от човешкото към надчовешкото, стремеж към самопознание, към виждане на човешкото от страни, отвисоко, с цел то да бъде подобро — пътуване към „идеалната“ страна. Тук (и не само тук) отношението на Суифт е двойствено. Той най-активно подкрепя героя си при виждането на нашата действителност от страни, но се дистанцира по въпроса за „идеалната“ страна — тя се оказва илюзорна, псевдоидеална. Тя се обезсмисля — достатъчно е човечеството да познае себе си. Но все пак Суифт отваря последната граница пред Гъливър и неуморимият пътешественик достига до края — намира „идеалната“ страна Хойнъмландия и решава да живее при „свършените“ хойнъми, докато не го изгонват (в тази „идеална“ страна няма място за човека). Какъв е резултатът? Гъливър изцяло се отрича от човешкото, навлиза в духовното пространство на нечовешкото. Изгубва себе си, изгубва нормалното си световъзприемане, изгубва своето, без да може да притежава пълноценно и чуждото. И се оказва, че Гъливър е търсил идеалното самоцелно, не заради човешкото, а въпреки и напук на него. А извън човешкото няма идеал, който да е за нас, който да служи на човека. Хойнъмландия всъщност не е идеална страна, но на Гъливър се струва такава. Може да има идеална страна, изградена в мечтите, в духа, но не като действителност или като възможност. Суифт не е вярващ, а съмняващ се. Той се издига над човешкото, за да го познае, за да го види по-добре. А по-нататък? Суифт уж продължава, уж следва Гъливър, навлиза в пределите на нечовешкото, но само за да го отрече. Това е лъжлива маневра. За Суифт остава другия изход — да се върне

при човешкото, при действителното, тук, където са мъчителните и неразрешими въпроси, тук, където са вечните противоречия, където е животът. Отвъд са отговорите, отвъд са единството и хармонията, но там е бездна, там човек не може да прекрачи, защото, прекравайки, се погубва.

И така — Суифт не е Гъливър. Гъливър изпада в умопомрачение, в лудост, защото вижда Хойнъмландия, докато Суифт само си я измисля. Ако попадна в Хойнъмландия и се срещна с добродетелните и съвършени хойнъми и с уродливите яхуси, сигурно и аз ще се побъркам. Но така, само като чета за тях, аз все още пазя разсъдка си...

Кой е всъщност Джонатан Суифт, гениалният създател на „Пътешествията на Гъливър“? Остава загадка. Едно нещо ми се струва несъмнено — че онези, които наричат Суифт „човекомразец“, са суифтомразци.